

Колесник Н. С.

ОНІМІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ

Чернівці : Технодрук, 2017. — 368 с.

Тенденції розвитку української ономастики свідчать про перспективність цього напрямку лінгвістики впродовж кількох десятиліть. На початку ХХІ ст. помітне зростання уваги ономастів до нових напрямів, які перебувають на стику гуманітарних дисциплін. Перехід від етимологічного, порівняльно-історичного дослідження власних назв до загальноописового, від дослідження окремих назв до осмислення цілісності назовницького процесу, його зв'язків із соціально-культурним контекстом є одним із чинників, що впливають на усвідомлення самотності національної мови та національних традицій. Залучення в науковий обіг онімії національного фольклору як окремого явища в ономастиці є важливим як саме по собі, так і з погляду загальної концепції буття народу в світоглядній картині світу. Н. Колесник узялася за непросте завдання: у сфері фольклористики, яка тривалий час була плацдармом для наукових пошуків етнографів, істориків, фольклористів, а потім і лінгвокультурології та етнолінгвістики, виділити окремий пласт лексики — специфічний фольклорний онім — і подивитися на нього з погляду ономаста. Свідченням тривалої і продуктивної роботи Н. Колесник є монографія «Онiмiя української народної пісні», яка, без сумніву, є знаковою подією не тільки в українській лінгвістиці. Ця праця дає поштовх для аналогічних пошуків у всій слов'янській ономастиці, а запропоновані авторкою дефініції та уточнення щодо використання термінів фольклорної ономастики є важливим кроком у вирішенні завдань, поставлених XV Міжнародним з'їздом славістів.

Вибір об'єкта дослідження та поставлені завдання вимагають застосування нових методологій. Н. Колесник починає побудову цього шляху, викладаючи тонке підґрунтя: йде шляхом вивчення фольклорного оніма від

лінгвокультурологічного аспекту до суто ономастичного. На цьому шляху дослідниця знаходить відповідності народнописенної онімії розмовнопобутовій, чітко окреслює відокремленість об'єкта свого дослідження — фольклороніма — від об'єкта літературно-художньої ономастики і на ґрунті переосмислення теорії і практики дослідження оніма в літературному творі переконливо твердить про необхідність виокремлення напрямку сучасної ономастики — фольклорної ономастики. При цьому увага до поняття літературно-художньої ономастики й об'єкта її дослідження деталізована аналізом відповідних студій і теоретичних праць в українській і слов'янській ономастиці. Н. Колесник цілком логічно мотивує суперечливість використання терміна «літературна ономастика як галузь ономастики, що вивчає онім у художньому тексті», через омонімічність терміна у філологічній науці. Увага до теоретичних проблем літературно-художньої ономастики в монографічному дослідженні зумовлена тим, що «в більшості слов'янських ономастик фольклорні власні назви відносять до царини літературно-художньої ономастики» (с. 75). Але відштовхуючись від того, що на відміну від лінгвофольклористики та етнолінгвістики ономастика має сутнісно інший підхід до вивчення назви, та покладаючись на накопичений фактичний матеріал і власне ономастичні дослідження онімії усної народної творчості, Н. Колесник цілісно обґрунтовує особливе місце фольклоронімії в загальнонаціональній оніміїній системі.

Теоретико-методологічному опису онімії пісенного фольклору дослідниця присвячує другий розділ монографії. У ньому окреслено раціональність введення в науковий обіг поняття «фольклоронімний простір». Авторка виходить з розуміння фольклоронімії не просто як системи, а як простору, що

дає змогу уникати «механічного, лінійного, схематизованого сприйняття національної фольклоронімії, не вимагатиме увігати її розмаїття в спрощені схеми та збереже уявлення про неї як про живу структуру, яка існує, змінюється, взаємодіє як із зовнішніми шарами онімів, так і всередині себе самої упродовж тривалого часу» (с. 82). Цей термін, на думку Н. Колесник, «уможливило попри складність системи власних назв у будь-якій національній мові уявити її як упорядковану... структуру, що реально існує» (с. 82). Труднощі теоретичних узагальнень щодо фольклорної онімії зумовлені розбіжностями в процесі становлення основного термінологічного апарату ономастики. Саме тому Н. Колесник детально зупиняється на аналізі понять «онімний» та «ономастичний» простір (поле, система). Через аналіз частотності уживання термінів, низку узагальнень і обґрунтувань авторка приходить до висновку про логічність використання терміносполуки «онімний простір». У цьому контексті для аналізу запропоновано частину онімного простору, що належить до усної народної творчості, означити як фольклоронімний простір. Авторка послідовно проводить межу між літературно-художнім і фольклорним онімними просторами, основним маркером якої є змінність у часі. Якщо онім у художньому тексті залишається стабільним, то онім фольклорного тексту має здатність трансформуватися в часі і в просторі. Найпомітніші зміни в національному фольклорі, як влучно вказує Н. Колесник, — «факт заміни давніх теонімів християнськими». Розбіжності між літературно-художнім і фольклорним онімними просторами зумовлені також здатністю «до втрати імен», «деіндивідуалізації» (об'єкт номінації суспільство перестає усвідомлювати як одиничний), відсутністю фрагментарності, наявністю денотатів різних видів, вагомністю сакральної онімії, вичерпністю (в художньому творі) і неосязністю (у фольклорі) і т. д. (с. 88). Звісно, щодо деяких аргументів, зокрема щодо вичерпності і неосязності, можна сперечатися. Адже коли йдеться про онімний простір не окремого літературного твору, а всієї національної літератури як системи, такі аргументи можуть мати

достатньо підстав для спростування.

Авторка монографії розглядає фольклоронім як елемент комунікативного акту, виходячи з того, що народна пісня (за Копаницею) — це особлива форма комунікації (с. 111). Н. Колесник детально зупиняється на складній природі фольклороніма і доходить думки, що фольклорна ономастика структурно охоплює ті ж рівні (віртуальний, реальний, сакральний), що й загальнонаціональна онімійна система (с. 119). Наголошуючи на спорадичності вивчення сакральної онімії в цілому й у фольклоронімії зокрема, науковець детально аналізує власне сакральну частину народнописенної онімії. Цій проблемі присвячено третій і четвертий розділи монографії.

У розділах розглянуто, відповідно, християнську онімію і міфоніми. Зважаючи на тонку межу в різних національно-культурних традиціях між цими поняттями, такий поділ є досить умовним. До того ж у тексті монографії неодноразово наголошено на поєднанні християнського і язичеського змісту в деяких фольклоронімах, зокрема в найменуваннях *Бог, Господь, Мати Божа, Маланка, Різдво, Святий вечір, Великдень, Зелені свята*, оскільки «семантичний простір цієї групи фольклоронімів творить поєднання язичеської та християнської символіки» (с. 131). Хоч, на нашу думку, через «нашарування у фольклорній пісні язичеських і християнських вірувань» доцільнішим у деяких аспектах є використання терміна «релігієоніми», вибір терміносполуки «християнська онімія» для осмислення цих назв Н. Колесник обґрунтовує досить вдало, покликаючись на праці дослідників давньослов'янського ономастикону та конфесійної лексики. Цікавим аспектом дослідження християнських власних назв у фольклорі є така особливість християнської теонімії, як багатойменність персонажа. Як вважає авторка, це є вагомою причиною кількісної варіативності християнських онімів у фольклорній пісні, серед яких «чимало різних за будовою та лексичним наповненням варіантів власних назв <...> серед них багатоконпонентні апелятивно-онімні комплекси, до складу яких входять як обов'язкові, так і факультативні елементи, а також окаялізми».

Частина з них, як зауважує дослідниця «ніколи не вживалася в церковних текстах і сформувалася та функціонує лише у фольклорі» (с. 139). Аналізуючи конкретні християніми на основі багатого фактичного матеріалу, Н. Колесник розшифровує їх як культурно-мовні знаки, що можуть бути «носіями різних концептуальних релігійних смислів та виступати репрезентантами відмінних концепцій власної назви <...> — релігійної або міфологічної» (с. 141). Такі результати дослідження стають важливим джерелом для споріднених студій про світоглядні концепції українців.

На основі кількісних і якісних показників уживання оніма Н. Колесник чітко виділяє периферійно-ядерну структуру християнських онімів у народнопісенному просторі. Особливу увагу в праці зосереджено на аналізі теонімів *Бог, Господь, Ісус Христос, Богородиця*. Такий підхід дозволяє окреслити тонкі межі онімного простору в народній інтерпретації. Зокрема, аналізуючи теонім *Бог*, дослідниця вказує на апелювально-онімний статус лексеми та відзначає особливості поєднання християнського і язичеського змістів у цій назві. Детальний аналіз багатого фактичного матеріалу з українського фольклору та принагідне спостереження щодо функціонування лексеми *Бог* у народних піснях інших слов'ян переконують авторку щодо спільності квалітативних і квантитативних рис у різних національних культурах. Проте, на думку Н. Колесник, тільки «детальне порівняння функціонування фольклороніма *Бог* в усіх слов'янських традиціях могло би увиразнити й конкретизувати думку про протослов'янський, а отже, й дохристиянський статус теоніма *Бог*» (с. 169). Характеризуючи агіоніми (найменування святих) в пісенному фольклорі, Н. Колесник намагається осмислити критерії вибору агіонімів зі значної кількості імен святих, «кількість яких значно перевищує кількість імен святих, засвідчених у фольклорі» (с. 209), а також у народнопісенному просторі простежити офольклорнення біблійних мотивів і процес злиття язичеської та християнської традицій через заміщення чи поєднання відповідних онімів (*Василь, Маланка, Черчик-Васильчик, Іван-Білодан, Івана Купала*

тощо). Проте, говорячи про адаптацію «біблійного образу до стереотипів старої культури» (с. 210), слід, на нашу думку, також урахувати, що більшість християнських агіонімів походить з апокрифічної літератури і не має власне біблійної основи.

Для української ономастики важливими також є ті підрозділи монографії, в яких Н. Колесник розглядає кількісну і фонетико-морфологічну варіативність біблієантропонімів та біблієтопонімів, особливості їх функціонування та символічне смислове навантаження в народнопісенних текстах, а також процеси конотомізації онімів. Такий підхід дозволяє авторці окреслити основні риси переосмислення назв у народнопісенній творчості. Зокрема, розгляд фольклорних текстів, у яких потамонім *Йордан (Ярдан, Ордан тощо)* функціонує як назва священних вод у дохристиянському сакральному дискурсі, дає авторці підстави для твердження про етимологічну реінтерпретацію у фольклорі (*яр* — весна, *дан* — вода). Дискусійний характер таких міркувань не позбавляє логічності припущення про «реетимологізацію в народній свідомості найменування священної ріки» (с. 261) і дає підґрунтя для нових наукових роздумів.

Розгляду міфонімів як одного з найдавніших прошарків фольклорної онімії Н. Колесник присвячує четвертий розділ монографії. Основні характеристики цього пласта онімної лексики авторка структурує відповідно до типології давніх релігійних уявлень і цілком закономірно поділяє назви на міфоперсоніми та язичеські теоніми. Важливою заслугою дослідниці є реконструкція міфонімів на основі народнопісенних текстів, завдяки чому авторці «вдалося підтвердити давні, питомі смисли частини язичеських онімів та показати їх вплив на всю систему фольклоронімії» (с. 316). Не залишилися поза увагою Н. Колесник також процеси деформації і трансформації смислів. Зокрема, простежено формальні зміни слова, які привели до виведення теонімів «не тільки за межі сакральної та онімійної сфер, але й із системи повнозначних частин мови» (с. 317). Можливо, у тій частині, де авторка розглядає апелювання міфонімів (*коляда, коструб, рожжа,*

купалочка тощо) як трансформаційні процеси в міфонімії, що є наслідком невизначеності онімного статусу, слід було б наголосити на взаємозалежності й одночасності цих процесів у народно-пісенній творчості на відміну від їх послідовності при адаптації давніх теонімів до нової релігійної парадигми (*Бог, Юрій, Діва, Святий вечір* тощо).

Узагальнювальні висновки до розділів і до монографії свідчать про вбодівання Н. Колесник про перспективу досліджень українського фольклоронімного простору в контексті аналогічних студій в інших слов'янських мовах.

Онiмiя української народної пісні, з одного боку, — вдячний і багатий матеріал для наукових пошуків, а з другого, — треба мати дуже тонке чуття мови і глибокі знання пісенного фольклору, щоб узятися за осмислення цього матеріалу з погляду сучасної ономастики.

Рецензована книжка є новаторською працею в українській лінгвістиці. Н. Колесник ретельно проаналізувала і створила теоретичне та методологічне підґрунтя для власної концепції фольклоронімного простору, дбайливо підбрала відповідну фактологічну базу. У монографії «Онiмiя української народної пісні» дослідниця вводить у науковий обiг дуже багато теоретичного й онiмного матеріалу, а також подає перспективну картину фольклоронімного простору як джерела подальших мовознавчих студій. Ця перспектива, а також запропоноване розуміння сутності фольклорного онiма, без сумніву, збагачують сучасну українську ономастику, а разом з тим є цікавим і корисним посiбником для всіх, хто цікавиться архаїкою давніх народнопісенних текстів як джерелом вивчення світогляду рідного народу.

О. МИХАЛЬЧУК